

השפה הספרותית ט

חזרה – חיים

אנחנו עסוקים את המושג 'חיים', זה יעזור לנו להבין את המושג ספרות ומחשבה. ישנם שני סוגי סיפורים, סיפור יהודי וסיפור ישראלי. אפשר גם לקרוא להם שני סוגי עניים, עני אחד יודע שהוא עני והוא נשאר מחוץ לבית של בעל הבית, ועני אחר שנכנס לתוך העולם של בעל הבית. כשנבין את שני סוגי הסיפורים האלו נצליח להבחין בין שני סוגים של שבירה. שבירה אחת היא של העני, היהודי, שנשאר מחוץ לבית של בעל הבית. ולעומתו העני הישראלי שנכנס פנימה, וגם הוא עובר תהליך של שבירה.

הדבר המעניין הוא שגם בסיפור של היהודי וגם בסיפור של הישראלי, אנחנו עסוקים בימות המשיח, וכל אחד מספר את זה בדרך שלו. ממילא הם חווים את הפוסטמודרניזם באופן שונה.

בלי להבין מהם 'חיים', קשה מאוד להבין את הרב. ולא רק את הרב, אלא גם את כל העולם הפנימי של עם ישראל. העולם הפנימי של עם ישראל בנוי אחרת מהתרבות האנושית הרגילה.

המדע – פתיחה

ישנם מדעים שהם נחוצים ונדרשים מאוד לאדם, וישנם כאלה שאינם נחוצים לו הרבה או שאינם תופסים אצלו מקום כלל. אבל מיעוט של תפיסת המקום אינו נוגע כלל לעצם המבוקש המדעי מצדו האובייקטיבי, ואין להביא מזה ראיה על גדולת או פחיתות הערך של המבוקש המדעי כשהוא לעצמו. (מאמרי הראיה עמ' 10, מהות הכפירה).

לכאורה, העובדה שאדם צריך את המדע או לא צריך אותו לא משפיעה על המדע. רוב האנשים לא צריכים את הפיזיקה של הקוונטים, זה כלל לא נוגע אליהם. רוב בני אדם הם לא מדענים, הם חיים את היום יום שלהם, רק מיעוט אנשים מגיעים למדע. העובדות האלו לא מורידות את הערך של המדע.

לעומת מדעים שאינם נחוצים, ישנם מדעים נחוצים. מדעים נחוצים, הם מדעים שכן נחוצים לאדם. למשל פיתוח זנים חדשים של אוכל. זה מאוד נחוץ כיוון שבעוד כמה שנים לא יהיה לאנושות מה לאכול. אבל אם על כל שיבולת חיטה יצמחו אלף גרגירים, וכל גרגיר יהיה בגודל של תפוז, אז יהיה אוכל להרבה שנים.

על פניו דווקא המדע שאינו נחוץ הוא המדע היוקרתי, ועל פניו הוא גם אובייקטיבי יותר, כיוון שהוא דן על הדברים מצד עצמם. ככה הרב מסביר:

למשל: אפשר מאוד שלא יתעניין האדם לדעת אם האמת היא כשיטת התכונה הישנה, שסברה שאין כאן אלא כדור ארצי אחד העומד במרכז וגלגלים וכוכבים עוטים אותו, או שהאמת היא כשיטת התכונה החדשה, שכדורנו הוא רק אחד מרבות אין מספר נקודות שממיות, המשוטטות במרחב אין קץ בין המון העולמות שהולכים וכלים ובין המון העולמות שהולכים ונוצרים. אבל מזה שאין הרבה בני אדם מתעניינים בחקירת העניינים האלה אין ראיה שהחקירות ההן קלי הערך המה, ושהכל אחד אם נחזיק בשטה זו או בשטה האחרת. (שם).

צורת החשיבה של הרב מעניינת, קודם כל הוא רוצה לפתח את המושג 'מדע'. לכן הוא מתחיל דווקא במדע שאינו נצרך.

הוא אומר שמדע לא זקוק להסכמה ולצורך של האדם. להיפך יכול להיות שמדע אמיתי הוא מנותק ממה שנקרא סובייקט. כיוון מבחינת המדע לא משנה אם החוקר הזה גדל ביפן, באמריקה, או ברוסיה. מבחינה מדעית, הדבר החשוב הוא שהמדע יפתח את המודלים והתבניות שלו, ואם זה יסביר את המציאות, אז המציאות נפתחת כלפי המדע הזה. האדם מאוד מצליח בזה. לא משנה כמה תיקים פסיכיאטרים יש לו, כיוון שהמדע נקי מהסובייקט.

זוהי התפיסה הרגילה של המדע. אפשר כבר להבין שלא זה מה שהרב רוצה להגיד, אבל חשוב לרב שקודם כל נבין מהו מדע. זה לא שהרב חוזר בו ואמר דברים אחרים, אלו דברים נכונים. אבל הנושא של הרב הוא אחר.

אבל זאת אי אפשר לכחד, שנחיצות הכרת האמת בעיניים האלה אינה כל כך מורגשת אצל רבים, ועל כן אנו רואים שגם בעת אשר טעו בני האדם – לפי מובננו עתה – להחזיק בשטה הישנה, לא הזיקה הטעות ליתר המחשבות וארחות החיים; המשוררים שרו, והפלוסופים הגו, והחיים הלכו בדרכם. (שם).

מדובר על מדעים שהם מאוד מעניינים, אבל הם לא נוגעים לאף אחד באופן אישי, וממילא אין להם הרבה השפעה. אפילו יכול להיות שאנשים טעו בשיטת התכונה, ובכל זאת החיים

היו יותר מפותחים מאשר היום, השירה הייתה מרכזית ומהותית, הפילוסופיה הייתה משוכללת ועמדה במרכז העניינים.

ההשקפה השטחית

ולחיפך, יש ענינים מדעיים שלפי ההשקפה השטחית אינם כל כך גדולים, ומכל מקום הם נוגעים לאדם לפנימיות חייו, עד שהוא קשור בהם בכל כחותיו ומבלעדיהם אין חייו חיים. (שם).

תשימו לב שהרב קורא לזה השקפה שטחית. כלומר, יש שיטה שמייקרת את המתמטיקה והפיזיקה, מכיוון שזה באמת עוזר לכלכלה וליוקרה של המדינה – ובכל זאת הרב קורא לה השקפה שטחית.

בפעם שעברה דברנו על המושג 'השקפה חיצונית'. השקפה חיצונית היא השקפה של תורה, הרב יכול לדבר עליה הרבה, אבל אחר כך הוא יקרא לה חיצונית. היא חיצונית מכיוון שיש מבט פנימי ועמוק יותר. צורת החשיבה של הרב מאוד מעריכה דברים, היא לא שוללת, אבל אחר כך היא תעשה סיבוב, ותתאר דברים אחרים. לכן גם ההשקפה החיצונית אצל הרב, היא מאוד חשובה, היא עסוקה בדברים אמיתיים. ההשקפה החיצונית היא הקדושה שלוחמת בטבע והתפיסות המוסריות, אבל יש תפיסה פנימית יותר שרואה את הדברים אחרת.

גם כאן, הרב לא בא להגיד שהמדע של האדם הוא אשליה, הוא לא אומר שהמדע הוא אחיזת עיניים. להיפך המדע של האדם הוא חשוב ואמיתי. אבל הוא לא קשור לסובייקט, לאדם. ניתן להשאיל אותו למחשב, ויכול להיות שהמחשב יכול לקחת אותו ולפתח אותו, ולהגיע למקומות חדשים, עד שהבן יעלה על האבא. האבא זה אנחנו, שהשאלנו את המדע לבן שזה המחשב. המחשב רץ ומבין דברים במהירות עצומה, מה שנקרא בינה מלאכותית. אבל עדיין הוא לא אומר שזה אחיזת עיניים ושקר, בכלל לא, אלו דברים אמיתיים ונכונים ואנשים אף ייקרו את זה מאוד. אבל בכל זאת ההגדרה של זה היא שזה שטחי.

'מכל מקום הם נוגעים לאדם לפנימיות חייו'. אז מה אם זה קשור לפנימיות חייו? יש איזושהי מעלה במדע שקשור לעולם הפנימי של האדם. סתם לצורך הדוגמא, זו יכולה להיות הפסיכולוגיה, שמאוד חשובה לאדם. לעומת המדעים הרגילים, שאחרי הכל הם עסוקים בקליפה של החיים, בחיצוניות, במקום הפחות חשוב של המציאות. זו לא מעלה כל כך גדולה, אבל זו כבר מעלה, שצריך לשם לב אליה.

אבל איזו מין מעלה זו? זה בסך הכל אומר, שהיצור האנושי, שחי במקרה על איזושהי פלנטה, בתוך איזושהי גלקסיה שכוחה, בתוך יקום שכוח, פיתח לעצמו תחושות והוא לא יכול להיות בלי הדבר הזה. זה אמנם חשוב, אבל לא כל כך מהותי. כלומר עדיין יכול להיות שהמדע שהאנשים השטחיים מייקרים, יכול להיות יותר גדול וחשוב, מאשר המדע של האדם שמדבר על עצמו. כיוון שהמדע שמדבר על האדם, עסוק באדם, והאדם הוא לא כל כך חשוב.

הראליה של המציאות

ברור שהרב רוצה להגיד משהו אחר, הרב רוצה לפתוח סוג של מדע חדש. אם לא מבינים את הנקודה הזו, לא מבינים כלל מהי פנימיות התורה. בגלל שהמציאות היא חיים, הראליה של המציאות היא החיים. העובדה שבתרבות האנושית חושבים אחרת איננה משנה, בגלל שאנחנו לומדים תורה, לומדים את דבר ה'. העתיד נמצא כאן ולא בהווה של התרבות האנושית. יש את התפתחות האנושית, זה דבר חשוב, אבל זה לא קשור בהכרח לתורה, את התורה צריך ללמוד, איך הקב"ה מתגלה בנו.

כשהרב מדבר על מדע שעסוק באדם, הנושא הוא לא החוויות שהאדם חש וחווה – הרב לא משתחוה למעשה ידיו, לא לחוויות שלו, ולא להבנות שלו. הנושא הוא לימוד תורה, לימוד דבר ה'.

הרב כותב את המאמר הזה בשביל אנשים כמונו, אנשים שאוהבים מדע, יכול להיות אפילו שמייקרים את המדע, ומצד שני אנחנו אנשים דתיים. ככה אנחנו חיים. ההנחה הפשוטה שלנו היא שהמדע הוא היש, הוא המציאות. אבל הרב רוצה להגיד שזה לא ככה, שהחיים הם היש, ואילו המבט שמייקר את המדע הוא שטחי. הרב לא מזלזל במדע, הוא לא אומר שזו אשליה ואחידות עיניים, אבל הוא אומר שהמדע עסוק בשוליים של המציאות. כלומר, מצד האמת, המדע שנוגע לאדם, הוא המדע הכי עמוק שיש. זה לא רק בגלל שאנחנו צריכים אותו, מכיוון שלא נעים להיות כשיש לאדם בעיות נפשיות, ולא נעים להסתדר בחברה כשיש בה אדם עם בעיות, זה נכון אבל לא מספיק. הנקודה העיקרית היא שהמציאות מחילה באדם, בסובייקט, בחיים, ולא ממה שהמדע מתאר. המדע מתאר את השוליים של המציאות, את התופעות.

הרב מזכיר את קאנט באגרת מד. לדעתי הרבה אנשים משבשים את מה שקאנט אמר. ב'ביקורת התבונה הטהורה' קאנט רוצה להגיד שהשכל לא כזה גדול, כיוון שהשכל מתעסק בשוליים של המציאות, יש מדעים מסוג אחר, שהם לא פחות חשובים. דווקא באומנות ובחירות ניתן להשיג את הדבר עצמו. זה גם מה שהרב בא להגיד.

כאשר אנחנו מייקרים את המדע, נוצרת מזה גם השקפת עולם. זו השקפת עולם שאומרת שהמחשבה היא מה שהמוח מפעיל. שזה בסך הכל חשמל וכימיה. היום כבר מתעסקים בתקשורת של המוח עם המחשב, כשאדם חושב המוח שלו משדר גלים והמחשב יכול לקרוא את זה. לפי זה יוכלו לעשות בית חכם, ועוד הרבה דברים, כיון שלא נצטרך לדבר עם המחשב הוא יבין אותנו לבד. אבל כל זה עדיין השוליים שלנו ושל המציאות.

הרב התחיל דווקא בחשיבות של המדע, בגלל שחשוב לו מאוד לייקר את המדע, אבל הוא אומר שזה שטחי. אם אדם רוצה לפגוש את הדבר כשלעצמו, ניתן לעשות זאת רק בחיים, רק בסובייקט. העולם הפנימי שלנו הוא המפתח לפגוש את האמת.

הנחיצות

כאשר אנחנו מדברים על כך שבחיים אנחנו פוגשים את העולם באמת, וזה המדע האמיתי, זה אומר שגם כללי הניתוח המדעי צריכים להשתנות. במדע השטחי הקריטריון לנכון ולא נכון, הוא אם הדבר הזה הגיוני או לא הגיוני, אם יש לזה השלכות שבסוף המחשב יוכל להבין אותם ולעשות עם זה דברים. אבל בחיים אנו מחפשים מדע אחר, לכן הקריטריון לנכון ולא נכון יהיה קשור למילה נחוץ.

אם דבר נחוץ, הוא מתחיל להיות נכון, כיוון שהוא פותח פתח למציאות. תלוי כמה הוא נחוץ. ככה הנפש שלנו עובדת, יש דברים שהם מאוד נחוצים לנו, ומכיוון שהחיים הם המפגש עם היש, אז הדברים הנחוצים פותחים פתח להבין יש חדש. אלו כללים שונים, איך היש הזה ואיך המציאות הזו מופיעה.

הרב מדבר על כך שהאמונה היא, שירת החיים, שירת ההויה ושירת המציאות.¹ מה זו מציאות? המציאות היא לא חומר, עליו אפשר לכתוב פיזיקה אבל לא שירה. מציאות היא משהו אחר. גם הלשם מדבר הרבה על מציאות, גם הוא לא מתכוון לחומר, לדבר שניתן למדוד. אם לא מבינים, את הנקודה הזו, שבעצם יש כאן מפגש אחר עם האמת, שיש כאן ריאליה אחרת, לא ניתן לגעת במושגים רוחניים. אלו שני מדעים שונים.

המדע הרגיל, כמה שהוא גדול ותופס מקום מרכזי, בסופו של דבר הוא שולי, כיוון שהוא עוסק בחיצוניות של החיים.

אמנם הרכבת התודעתית של האנושות דוהרת לכיוון של המדע החיצוני, ופחות לכיוון של החיים. אבל עובדה זו לא אומרת שיש בזה חיים. פעם הרכבת דהרה לאלילות, אחר כך

¹ אורות האמונה, עמ' 66; שמונה קבצים, קובץ א, קסה.

לדתות, בודהיזם, אסלם, נצרות. האם בגלל זה התנועה האלילית הייתה נכונה? האם בגלל שהדתות יותר גדולות מהיהדות, הן יותר נכונות? ממתי הכמות מתארת אמת? ממתי העובדה שמושקע הון עצום, הן של כספים והם של עצמה, במדע, מתארת אמת?!

גם זה וודאי חלק מהאמת. כל אדם שעולה למטוס יודע שיש בזה משהו אמיתי, שגוף פלדה ענק כזה לא מתרסק. זו חכמה אדירה, אין על כך חולק. בכל זאת הדברים עצמם לא באים לידי ביטוי במדע, אלא במקומות אחרים.

כמה שנדבר במעלת המדע הרגיל, בסופו של דבר הוא שטחי. ואילו מדעים אחרים שלכאורה הם לא כל כך חשובים, דווקא הם חשובים מאוד לאדם, עד כדי כך 'שהוא קשור בהם ככל כוחותיו ובלעדיהם אין חייו חיים'. זה לא מדבר על כך שאדם לא יכול להתקדם בחיים בלי לטפל בעצמו, אלא שדרך החיים אדם פוגש את היש, את המציאות. בגלל שאת הדבר עצמו לא ניתן להשיג בשכל, אלא רק בחיים.

הקריטריון לאמת

עכשיו הרב מגיע לנקודה השניה, עכשיו משתנה גם הקריטריון של מה נכון ומה לא נכון:

כל ענין מדעי, שמאיוזו סיבה אין לו דרישה אצל בני האדם, ואי הדרישה הגיעה לידי מדרגה גדולה, הרי הוא נחשב כאילו אינו. ובלשון הרגילה היכולה להתלבש בספרות – יקרא לזה שלילה והעדר, או כפירה. (ספ).

הנושא כאן הוא 'מדע ספרותי', מדע ספרותי הוא מדע שמתאר את החיים, מדע שמתאר את העולם הפנימי של האדם. זה יכול להיות רומן, פרוזה, או שירה. ברגע שעברנו למדע ספרותי, משתנה הקריטריון מהי אמת ומה לא אמת. אמת היא מה שנחוץ לאדם. אם דבר הוא נחוץ לי סימן שהוא אמיתי, ואם הוא לא נחוץ אז הוא לא אמיתי.

לפי הקריטריון הזה, גם העולם האלילי היה אמיתי. בעולם האלילי הייתה לאדם שאיפה גדולה להדבק עם המציאות באופן של שירה וחיים, אז זה דבר אמיתי. אבל לא כל אמת היא בהכרח חיובית, כמו שלא כל תכונה שלילית, היא בהכרח שטחית. העובדה שהרומנטיקה הגרמנית הגיע לנאציזם, לא אומרת שאין בה עומק, אלא היא מלמדת שיש בה שטניות. גם הרע הוא מציאות, וגם הטוב הוא מציאות. כלומר, באמת יש הרבה אלים, הרבה גוונים, הרבה ממדים, והם קיימים ומציאותיים – אבל הם טועים, ולא רק זה הם אפילו עושים דברים רעים וצריך להילחם בהם.

גם החשיבה של האדם, הרציונאליות והלוגיקה, הם גם צורך של האדם. יש לאדם צורך לחשוב, להיות ערכי ומוסרי, הדברים האלו פותחים לנו פתח ליש. עכשיו צריך לדון, האם זה דבר שלילי שצריך להילחם ולהיאבק בו, או שזה דבר חיובי שצריך ליקר אותו ולעשות אותו חשוב.

גם התקופה שנקראת פוסטמודרניזם, היא ודאי מציאות, אנחנו עוברים משהו אמיתי, משהו שיש בו הרבה כסף והרבה הצלחה. עכשיו השאלה איזה ציון לתת לזה, האם זה חיובי או שלילי. נכון, האנושות נמצאת במצב שהיא נמצאת, והיא מתארת את מה שהיא מתארת. אבל עכשיו מתחילה השאלה האמיתית – מה זה?

אחרי מלחמת העולם הראשונה והשניה, האדם הכזיב, משהו קרה לאדם. הוא הגיע לעומקים מאוד גדולים, יצר יצירות ואז הוא נפל למקום הכי נמוך שיכול להיות. אלו תהליכים אמיתיים ונכונים, שקורים. יש לנו וויכוח עם הרע. הידיגר למשל, הוא לא סתם איזה חור שחור, הוא כוח חי. הנושא הוא שיש חיים, בחיים האלו יש יסודות טובים ויסודות רעים, יש עומקים של טוב ויש עומקים של רע, והם נאבקים אחד עם השני. ואפשר גם ללמוד המון דברים מהרע אל הטוב.

אמירה ולוגיקה

בגלל שנושא הוא חיים, צריך לדעת שהרבה פעמים לא צריך להתווכח עם הלוגיקה של איזו אמירה. הלוגיקה היא כמו תירוצים של ילד שלא הגיע לכיתה, אז הוא הביא תירוצ, אבל הוא לא הגיע לכיתה. כל מה שהוא מסביר, סבתא שלי, אמא שלי, דודה שלי, זה בסדר, אבל מה שיש כאן באמת, זה ילד מאחר, עם כל המשמעות של זה: אולי הוא לא כל כך שמח, אולי הוא לא אוהב ללמוד, אולי יש לו בעיות בבית. גם הלוגיקה היא תירוצ, היא ההסבר למה שיש, אבל הרבה יותר חשוב לעשות ניתוח של מה שנאמר כאן.

הזכרנו את קאנט, צריך לעזוב את הלוגיקה שהוא מתאר, ולהתמקד במה שהוא מתאר. יכול להיות שגתה ופאוסט מתארים את זה יותר טוב ממנו, קאנט מביא נוסחאות ומילים, ובסופו של דבר גתה מתאר את זה בצורה חיה, שכבר אין לו כוח להיות אינטלקטואל והוא מוכר את עצמו לשטן. גם פאוסט אמר, 'אם אני ארצה לחיות, אני אחיה שם, אצל השטן'.

הם כאילו ניבאו את התקופה הפוסטמודרנית. אלו דמויות של הוגים מפותחים, שהם בעצם אומרים שכל מה שהם עשו זה עוד לא חי, החיים נמצאים אצל השטן. זה מה שאנחנו עוברים היום בתקופה הפוסטמודרנית.

גם גלילי שחר מתאר את אותו דבר. הוא מתאר את הפיוט, את שפת הקודש, שהיא שפה שאנשים עוזבים את החיים הסואנים והעשירים, והולכים לבית הכנסת להיכל ושם מדברים בפיוט ובגעגוע על משהו שהוא מעבר. הוא בעצם אומר שעיקר החיים נמצאים בחיים הסואנים האלו, שיכול להיות שהם רעים, שהם שלילים – זה השטן. אם אדם נהנה מהחיים, אם אדם אומר 'אח, זה הרגע הכי יפה שיש לי, אני לא רוצה לעזוב אותו', אז הוא שייך לשטן. מתי הוא לא שייך לשטן? כשהוא עוזב את הכל, והולך אל שפת הקודש. שפת הקודש היא לא שפה כלכלית, לא מדינית ולא חברתית, היא מקום אחר.

אלו דוגמאות לכך שלכל טענה לוגית יש אמירה שמסתתרת מאחוריה. במקום לדבר על לוגיקה והוכחות, ניתן לראות מה נאמר. מה שנאמר שם שהחיים הם יפים ועשירים, ואם אדם רוצה להיות משהו אחר, הוא צריך להקריב את החיים ולעבור לדבר בשפת קודש.

הבינה

המדע הספרותי פתח לנו סוג אחר של מדע, סוג אחר של מפגש עם המציאות. מפגש עם המציאות עצמה, ולא עם התופעות שלה. הקריטריון למדע הזה הוא הצורך, או העדר הצורך.

גם כשהרב מדבר על שכל, הוא לא מתכוון לשכל של מבנים, של ידע וניתוח של הגיון, מכיוון שהוא לא עונה לדרישה של המדע הספרותי. לכן הרב אומר² שדברים פנימיים לומדים על ידי דיבור פנימי, בהרגשת הגיון הלב. הביטוי 'הרגשת הגיון הלב', הוא שכל. צריך להבין איך שכל כזה עובד, הוא שכל ששייך לסגנון הספרותי. הוא ודאי לא מביא הוכחות, ולא משתמש במבנים, ברציונליזם, מכיוון שהרציונליזם הוא האויב שלו. הוא יכול להשתמש ברציונליזם לכל היותר בתור כלי חיצוני, אבל הכלי המרכזי של הגיון הלב הוא הצורך. לכן הגיון הלב חייב לעשות מהפכה בחיים, אם הוא לא עושה מהפכה סימן שלא הבנו אותו, סימן שאין בו צורך. אם אין בו צורך, אז הוא לא טוב.

לכן הרב כותב³ שהמחשבה המתרוממת מהשטח הנמוך צריכה לא להתעסק בדברים זרים. הדברים הזרים שם, הם דברים אמיתיים, אבל צריך לא להתעסק בזה, בגלל שיש דרך איך לעסוק במדע הספרותי. כמו העני שנכנס לתוך הבית של בעל הבית, כשהוא נכנס הוא נמצא בחדר הכניסה, אחר כך אם הוא יתקדם לאט לאט, במתינות, בסוף הוא יגיע לחדרים היותר פנימיים. אבל זה מהלך שצריך לעשות אותו, הוא צריך להתחיל במה שאדם מבין,

² מוסר אביך, פרק א, א; ובעוד מקומות.

³ מאמר 'דעת אלוהים', עקבי הצאן עמ' קל, 'המחשבה המתרוממת'.

וכל הזמן לשנות את ההבנה שלו. הבנה לא באה על ידי מבנים, הבנה באה על ידי מהפכה, על ידי שאדם משנה את כושר השיפוט שלו. זה נקרא בינה.

הזכרנו בעבר שהבינה היא כואבת. הבינה היא הייסורים שהנשמה מייסרת את האדם, מכיוון שהיא דופקת לו על הראש ואומרת לו להבין משהו חדש. הדבר החדש הזה הרבה פעמים מעליב את האדם, בגלל שהנשמה כאילו אומרת לו שמה שהוא אומר לא נכון, והיא רוצה שהוא יבין משהו עמוק יותר. ככה עובד השכל של המדע הספרותי, הוא לא מחפש ידע. ידע ניתן להעביר למחשב, והמחשב הרבה יותר מפותח מאיתנו. אבל חיים אין למחשב, חיים זה אנחנו.

אהבה

הרב כותב שיש משהו שחשוב לאדם ובלעדיו אין חייו חיים'. הוא לא מתכוון לאיזה תסביך, שאם לא נטפל בו, אדם זה יסבול הרבה ולא יהיה לו טוב בחיים. גם זה נכון, אבל זה לא מה שהוא רוצה להגיד. הוא רוצה להגיד שאם יש כאן בעיה שהוא צריך לפתור אותה, היא יכולה להיות פתח להבין דרכו משהו. משהו שחשוב לאדם. משהו שאדם לא יכול להיות בלעדיו. הדבר הבולט ביותר הוא הקב"ה, זו הכוונה 'אין עוד מלבדו'. זה מסביר למה אנחנו כל כך זקוקים לקב"ה, הוא הסיפור, עליו מסופר. מכיוון שאנחנו מדברים על ספרות ועל חיים, אז אנחנו לא יכולים להיות בלי הדבר הזה.

הרב משתמש במילה כפירה, בשביל להסביר מה קרה בעולם המודרני והפוסטמודרני. הרבה שנים העולם היה אלילי, העולם האלילי רצה ליצור גשר בינו לבין היש, הוא הסכים שהדבר שיצור גשר בינו לבין היש יהיה הלוגיקה וההיגיון, או החוויה הדתית. אבל שני הדברים האלו לא היו מוצלחים, הם לא הצליחו לחבר אותי אל היש. השכל הלוגי נכשל בגלל שהוא לוגי, הוא לא יכול לחבר אותי לדבר עצמו. והדת נכשלה, בגלל שהיא מוותרת על החיים. הכפירה הגיעה בשביל לשחרר את העולם מהדת.

ישנה קריאה דומה במאמר 'דעת אלוהים'.⁴ הרב כותב שיש או ערגה, או אידיאליזם; הדתיים, החסידות, רוצה את הערגה, והרב רוצה את האידיאליזם. נכון שבפועל זה מה שיש: או שאדם שמחפש חיים ואז הוא יכול להתעסק באידיאליזם, או אדם שמחפש חוויה דתית. אבל הרב לא מדבר ככה, הוא לא רוצה לא את זה ולא את זה, זה לא מתאים לסיפור הישראלי, שהעני נכנס פנימה אל בעל הבית. הוא סיפור אחר והוא מסופר אחרת.

⁴ עקבי הצאן, עמ' קלה-קלו.

הרב מסביר מהו מדע ספרותי, מדע ספרותי מדבר על צרכים, והוא גם מודד את הדברים על פי הצורך של האדם. לא סתם רוב הרומנים הספרותיים מדברים על אהבה, מכיוון שאחד הדברים הכי חשובים שאדם צריך זו אהבה. אהבה זה חיבור, זו אחדות, וזה גם שורש המדע. הרי גם המדע עסוק בלחבר דברים, לאבחן. אנחנו כל הזמן עסוקים בידע, מכיוון שזה בא להוציא אותנו מהכפר ולהביא אותנו למקומות יותר רחבים. יש לאדם צורך להתחבר, יש לו צורך באחדות. אז במקום להגיד שאחד ועוד אחד שווה שנים, אפשר להגיד שאנחנו פשוט מחפשים אהבה. התרגיל הלוגי הוא רק תירוצ, מה שבאמת מחפשים הוא אהבה. השכל הלוגי בא אחר כך ומסביר את זה.

הכללות

יש ספר שמתעסק בתפר בין החסידות לפסיכולוגיה.⁵ הוא מדבר על כך שהחסידות עשתה שני דברים, היא הפכה את הנושא האלוקי, מקבלה רחוקה לחוויה של האדם, ואת הגאולה, מגאולה של הקולקטיב לגאולת הפרט. כנראה שאותו מחבר גדל בקיבוץ, כיוון שבקיבוץ יש את העניין של הקולקטיב, אבל אצל הרב אין דבר כזה, בכלל בפנימיות אין דבר כזה. הכלל אצל הרב נקרא כנסת ישראל, שכינה, זו המלכות של הקב"ה, אלו מאה השנים האחרונות, הקץ המגולה. הקץ המגולה אצל הרב הוא השכינה, הוא לא קולקטיב של כמה אנשים שבנו כלכלה ומדינה.

נכון, בשביל לבנות מדינה צריך גם מדעי המדינה, וגם פיזיקה ומתמטיקה, אבל הם חלק מהספרות, הצד החיצוני של הספרות. מדעי המדינה הם הצד החיצוני של מלכות ה'. החיים שלנו כולם, גם ללכת למכולת, גם לעבוד ולהתפרנס, כל זה נכנס לתוך הספרות, זה חלק מהסיפור שהאדם מספר בעולם.

אם נרצה לחפש ללמוד מהי המהות של האומה הישראלית, אנחנו לא נמצא אותה בקולקטיב המשותף, אלא אנחנו נמצא אותה בש"ס, ובחז"ל. זו המשמעות של המושג כללות אצל הרב, כללות היא לא קולקטיב, היא לא אוסף פרטים.

גם כאשר נרצה ללמוד את המהות של גרמניה או אנגליה, ישנה אפשרות אחת ללכת לדפוק על כל הדלתות בלונדון, בפריז, או במוסקבה, לחלק שאלון עם עשרת אלפים שאלות, לראיין את כולם לאט לאט, ואז אולי נבין מהי ברלין, מהי לונדון, או מוסקבה. ונוכל ללמוד את ההבדלים ביניהם. אבל השיטה הזו בעייתית, מפני שהיא קשה ומעייפת

⁵ מיכה אנקורי, 'הלב והמעייין'.

מאוד וגם עולה הרבה כסף. ובעיקר מפני שהיא בוחנת רק את התופעות. לכן אם רוצים ללמוד את המהות של גרמניה, צריך לקרוא את גתה, ולהשוות אותו לשייקספיר ולטולסטוי.

דוגמא נוספת היא ההשוואה בין סיפורי האגדות של האחים גרין, לבין ספר האגדה שביאליק אסף מאגדות חז"ל. כך ניתן לראות את המהות של עם ישראל לעומת גרמניה. האומה לא נמצאת בפוליטיקה, היא נמצאת באגדה, בסיפורי העמים. לכל עם יש את האופי שבו הוא מדבר את עצמו.

אפשר גם להשוות את דרך החקירה, בין הלוגיקה של ההוגים הרוסיים לבין הלוגיקה של ההוגים הגרמניים. אם נסתכל על זה כסיפור, ונתבונן מה הם מספרים, נוכל לראות את הרציונל השונה שיש לכל אחד. דבר זה נכון גם למזרח הקרוב ולמזרח הרחוק. לכל עם יש ספרות, יש שירה, שם נמצאת האומה.

גם אם ננסה ללמוד את האומה דרך הקולקטיב, לא בטוח שנצליח, כיוון שיכול להיות שהקולקטיב חי את זה ויכול להיות שהוא לא חי את זה. ואילו בספרות אנו פוגשים את הדבר עצמו. לכן הסיפור של עם ישראל נמצא בש"ס ובאגדה. וכל עם מדבר את עצמו קודם כל בספרות.

ההבנה שהיש מתואר בספרות ובצורך, דורשת הרבה התבוננות. זו מהפכה של ממש.

טולסטוי מדבר על זה הרבה, בסוף 'מלחמה ושלום'. הוא מתאר את המלחמה בין רוסיה לצרפת, והוא שואל מה כל אחד מהעמים האלו מתאר כדבר חשוב, מה הצורך שלהם. לשאלה הזו יהיו הרבה השלכות: איך הרוסי יראה, ואיך האנגלי יראה; איך יראו הערים שלהם; איך תראה המדינה שלהם. התיאור הספרותי הוא הפתח להבין את הכל, גם את המבנה המדיני ואת הצורה שבה העמים האלו מתנהלים.

לדוגמא, הוא מתאר שלרוסים אין פילוסופים גדולים, אבל יש להם סופרים גדולים, לעומת הגרמנים שהיו להם הרבה פילוסופים גדולים. הוא אומר שהסופרים הרוסיים הם הפילוסופים שלהם. זו חלק מהבעיה שהוא רואה בגרמניה, שהם מתעסקים הרבה במבנים מופשטים. הנגזרת מכך היא איך שנראית המדינה שלהם, השלטון שלהם, האוניברסיטאות, המחול, האדריכלות, הכל נובע מהנקודה הזו, מהספרות. אפשר לומר שזה כאילו השר של האומה הזו. איפה נמצא השר של המצרים, של אשור, של יוון? הוא נמצא בספר שלהם, שם אפשר לשים לב אליו. והכל יתנהל על פי הדבר הזה.

כל זה קצת מזכיר את התת מודע של פרויד. ככה אומר הרב,⁶ שאפשר להסביר את המושג סגולה בעזרת המושג תת מודע. כלומר, זה שונה לגמרי כיוון שפרויד עסוק בתסביכים ואנחנו עסוקים באמת. אבל זה בערך אותו עיקרון, פרויד בסך בכל נתן מבנה מדעי למשהו שקיים, שזה בעצם היסוד הלא מודע של החברה. היסוד הלא מודע של החברה יכול לידי ביטוי בעיקר בספרות ובשירה, אבל גם בפילוסופיה, כיוון שהפילוסופיה היא חלק מהצרכים של האדם, יש לאדם צורך לחשוב, יש לו צורך להסביר את עצמו. כמו הילד הקטן שיש לו צורך להסביר את עצמו כשהוא מאחר לכיתה. בסופו של דבר זו חטיבה אחת, שיש לה אני, יש לה אישיות, והאני הזה עושה את הכל, את המבנה החברתי, המדינה, הצבאי, ועוד.

הגרעין

וכך הוא הענין של ידיעת האלוהות.

בעמק הנשמה האנושית גנוז הוא הגרעין שהוא מקור הניצוץ של האורה הנשאה, שהיא מוצאה את נחלת החיים ביסודה הנצחי. לכן ידעו מעולם בני האדם שהידיעה על דבר האלוהות במובן המלא והטהור נוגעת להם מאוד. אין לך עם שלא דרש אחרי ידיעה זו תכף כשהגיע לידי מדת התפתחות ידועה, ואין לך עם שהיא לא חדרה בו בדרכי חייו הרוחניים והמעשיים. (שם).

למילה 'גרעין' יש משמעות. אחד הגרעינים המפורסמים, הוא הגרעין של השעורה, שממנו מכינים את העומר, אבל הוא נמצא גם באגדות החורבן. מסופר על ביתו של נקדימון בן גוריון שמעולם לא הניחה כף רגלה על הארץ, ובזמן המצור על ירושלים נאלצה ללקט גרעיני שעורה מתוך הגללים של החמור. אז גרעין השעורה הוא מאכל בהמה, והוא גם מה שנשאר מעם ישראל בגלות. אבל בגרעין גנוז הכל, מהגרעין יכול לבוא פרי חדש, ובתוך הפרי יש גם את הגרעין הבא. כלומר, אם הפרי הוא המלכות של הקב"ה, והמלכות נמצאת באמצע, אז יש גם גרעין שעשה את הפרי, וגם בתוך הפרי יש גרעין. הגרעין הוא הכלי, אבל נסוך בו הכל. הוא הסוף, וגם המחשבה תחילה. יש בו את הסוף, ובסוף יש את הראש. הגרעין נראה כלום, אבל בעצם הוא הכל.

⁶ שמונה קבצים, קובץ א, כח.

הערגה

יש מאמר שהרב מסביר על מאמר דעת אלוקים. שם הוא כותב שהגרעין הוא שייך לערגה:

יסוד עריגתנו הטבעית הפנימית, שהיא כל החיים שלנו, כל הויתנו, היא דוקא העריגה אל העצמיות האלוהית, שגרעינה הזעיר נטוע הוא בנשמת האדם גם היותר ילדותית, אלא שהיא חסרה את הארת הדרכם, שעל כן היא שוממה ביחש להארת החיים. (מאמרי הראיה, 'עמ' 507)

קודם כל יש כאן ערגה טבעית, היא חלק מהטבע, חלק מהצרכים שלנו. 'כל הויתנו, היא העריגה אל העצמיות האלוהית', זה כל החיים שלנו. אז ברור שהרב רוצה את הקב"ה עצמו, אבל הוא לא רוצה אותו בצורה שבה אומות העולם רוצות אותו, שזה עצם בלי תארים. הקב"ה הוא אלוקים חיים, אם הוא לא מופיע בחיים אז זה לא הקב"ה. לכן הרב אומר שהוא לא רוצה את העצם – מי רוצה עצם כזה שפוגשים אותו רק בשפת הקודש, שהיא מין שפה לטינית שנמצאת בכנסיה, במקום רחוק מהחיים. עצם כזה קיים רק אצל אנשים חולים, דתיים, שיש אצלם ערגה ועצם וכל מיני חילוקים כאלו. זה שייך לאומות העולם. בעם ישראל יש חיים, הרב רוצה חיים. לכן הוא אומר שהוא לא רוצה עצם, העצם הזה הוא סוג של פסל, סוג של הגדרה, הוא מתרוקן מהחיים.

בחיים יש את הקב"ה עצמו, הוא הכל. לא שייך לפגוש את הקב"ה ולהיעשות מזה טיפוש, להיעשות מת, להיכנס לספר מלא אבק. מפגש כזה הוא לא מפגש עם הקב"ה. כשפוגשים את הקב"ה, פוגשים את החיים. לכן הרב אומר שהוא מחפש את האידיאלים, כיוון שהוא מחפש חיים. החיים לא נמצאים בהגדרות, באלים מתים, בעצמים. לכן הרב מעדיף את הכפירה, כיוון שהכפירה אמרה שהיא רוצה לחיות, אז הרב אומר לה שהיא צודקת.

העצם מרוקן את האדם מהכל, כשאדם מתרוקן הוא כבר לא פוגש את הקב"ה. זה כמו לפגוש מישור רק עם השם שלו, בלי פנים. זה לא נקרא לפגוש אותו. גם אם תוסיף לו פנים, ותוסיף עוד הרבה שמות וביטויים, זה עדיין לא נקרא לפגוש אותו. לפגוש בן אדם זה לפגוש אותו עם כל הממדים שלו, עם כל החיים שלו.

אז ברור שיש לרב עריגה לעצם, אבל זה כל הויתנו, זה כל החיים שלנו. מצד שני זה רק גרעין, 'גרעינה הזעיר נטועה בנשמת האדם... אלא שהיא חסרה את הארת הדרכים'. אבל אם זה גרעין אמיתי, אפילו אם הוא גרעין של שעורה, שהיא רק מאכל בהמה, עדיין בתוכו נמצא הכל. מכיוון שזה הדבר עצמו.

סוף וראש

יש עוד מקור נפלא שמופיע בו הביטוי 'גרעין'. מדובר על משה שמחזיר לקב"ה את התשובה של עם ישראל:

דברי אמת העליונים, אור ה', הארת היש האמיתי וזיו החיים האלוהיים, כמו שבכל גודל שיהיו, עדיין לא הגיעו למדת גדלן, כי 'שמים לא זכו בעיניו', כן בכל קוטן שיהיו, אינם נפחתים מערכם. והלב בשביב טהרתו, כשהוא פונה בחפצו הפנימי אל העריגה האלוהית, יש בו כבר אור חיים מאור חכמה של מעלה, שכל ההצעות של הדרישות והמדעים לא יבאו כי אם לסמן את אותם הערכים... מכל מקום הרי הם דומים לערך הגרעין טרם שנצמח ממנו האילן השלם וכל הסתעפויותיו, והם זקוקים לאיש עליון אשר יביא את הדברים שבישר הלב, המכוונים לאור אין סוף העלין ב"ה, אל מקורם העליון, ויפרחו אז בפאר הסתעפויותיהם ושריגי פרטיהם המראים את כחם. (עין איה שבת, פרק ט, מז).

'שמים לא זכו בעיניו', גם אם נקח את הדבר הכי גדול שיש, מבחינת הקב"ה זה חושך, זה שום דבר. ככה גם בקוטן, גם בקטן לא ניתן לגעת. ההשלכה של זה היא שלא ניתן להרוס אותו. לכן הגרעין הוא גם הראש וגם הסוף, ובתוך הסוף יש גם את הראש. זו הסיבה שאי אפשר לגעת בגרעין, הוא כמו הכתר שאי אפשר לגעת בו ולהגדיר אותו. הגרעין תמיד נשאר טהור ונקי, לכן הוא יוכל להיות בגללים של חמור של סוחר ערבי, שזה המקום הכי שפל שיכול להיות, ובכל זאת הוא גרעין של הכל, ולא ניתן לגעת בו ולקלקל אותו. ומהגרעין הכל צומח מחדש.

בעצם יוצא שהקב"ה נמצא בגרעין. כמו שלא ניתן לגעת ולהגדיר את הגודל של הקב"ה, זה הפשט 'שמים לא זכו בעיניו', אפילו השמים הכי עליונים לא מתארים אותו, ככה לא ניתן לגעת בו כשהוא בתור גרעין. בגלל שהראש נמצא בסוף בתור גרעין, ובעצם משם ניתן להתחיל את הכל עוד פעם.

הגרעין הזה שיש בו את הכל, הוא העצם החי שיש לעם ישראל. העריגה לעצם שיש בעם ישראל היא תמיד חיה, היא המקור של הכל, וממנה הכל יצמח מחדש. הגרעין הוא עריגה, הוא געגוע, הוא נמצא גם כאשר אין לאדם כלום, כשהוא במעמקי הגלות, במקומות הכי שפלים. העריגה והגעגועים, הם הצורך הכי עמוק של האדם. אבל בתוך הגעגועים יש את הדבר עצמו.

אפשר להסביר את הגעגוע, כמו ההבדל שיש בין אדם שיש לו טבע מוזיקאלי, לאדם שאין לו. יש אדם שאמא שלו החליטה שהוא מוזיקאי, מאז שהוא ילד קטן היא יושבת לו על הראש, אבל גם כשהוא יגיע להיות אדם מבוגר, הוא לא יצליח לממש את זה. לעומתו יש אדם שהוא באמת מוזיקאי, אז גם אם אמא שלו לא אמרה לו שהוא מוזיקאי, הוא יצליח לממש את התכונה שלו, כיוון שהוא מתגעגע לזה.

הדעת

הגרעין הוא הכתר, המהות, העצמיות, שטבועה בתוכנו. הוא ממלא אותנו. ממנו אנחנו יכולים לפרוח, ואנחנו יכולים לצאת אפילו מהגיהנום הכי גדול שיכול להיות.

הגרעין הוא גם הדעת, זו הסיבה שאנחנו יכולים להאמין בעולם הרוחני שלנו. בגלל שיש בתוכנו עריגה אל הגדול. בעריגה הזו אי אפשר לגעת, אי אפשר לפגוע בזה, מהעריגה הזו הכל יפתח. זאת הדעת.

ההבדל הגדול בין העריגה של עם ישראל לעריגה של האנושות, שהעריגה האנושית בסופו של דבר תביא לכפירה, היא תגיע לפוסטמודרניזם, בגלל שאין בה אמת, אין בה כלום. היא לא צורך ספרותי. אמנם גם לאומות העולם יש צורך לקב"ה, אבל הקב"ה בשבילים הוא אלוהי האלוהים, הוא לא הוויה־אלוהים. הקב"ה לא חי בתוך החיים שלהם. יש לאנושות מושג שנקרא עצם, יש להם את הדבר כשלעצמו, אבל החיים לא נוגעים בזה. לכן הרב קורא לזה עבודה זרה.⁷

בסופו של דבר האנושות היא אלילית, גם כשהיא ניסתה לצאת מזה ולהגיע למקומות אחרים, על יד הפילוסופיה ועל ידי הדת, היא לא הצליחה להפוך את זה למושג ספרותי. לכן לקראת ימות המשיח, המסקנה של התרבות האנושית, היא שאין, שזה לא קיים.

התרבות האנושית הגיעה למסקנה שהיא הגיעה, זה לא אומר שאנחנו צריכים לחיות באותו מקום, כיוון שלנו יש את הערגה. למרות שבינתיים היא יכולה להראות כמו מאכל בהמה.

יוצא מכאן, שבנפש הבהמית של האדם הישראלי, בלב שלו, יש רוח טהורה שיכולה לצאת החוצה. כלומר, בלב של האדם אין נפש בהמית, אין אינפנטיליות, אלא יש גרעין של ערגה, גרעין של געגוע, שהוא ההבנה שלנו. בעזרת ההבנה של האדם, הוא יכול להגיע לכל מקום. כמו שאמרנו, מכיוון שבסוף, בפרי, במלכות, שם נמצא הכתר. לכן המלכות היא באמצע, בין האור הישר לבין האור החוזר.

⁷ אגרות ראיה א, עמ' מה, אגרת מד.

אידיאליים

'בעמק הנשמה האנושית גנוז הוא הגרעין, שהוא מקור הניצוץ של האורה הנשאה'.
איפה הוא גנוז? בסיבוכים, במקומות הכי נמוכים שאנחנו נמצאים. אבל הוא 'מקור הניצוץ של האורה הנשאה'. הגרעין שנראה כל כך חסר משמעות, הוא המקור. למרות שהוא גרעין, למרות שהוא הסוף, למרות שהוא נמצא במקומות נמוכים, אבל הוא המקור.

זה מה שהרב מסביר באגרת על מאמר דעת אלוקים. אם יש לאדם רק ערגה לקב"ה, והערגה הזו לא מביאה אותו לשום דבר, אז חבל להתעסק אתה. הערגה צריכה להביא אותו לעושר היותר גדול של החיים, לעושר הרגשי והמדעי, לאידיאליים. אידיאליסט זה לא שליח, אידיאליסט הכוונה לאדם שמלא בהווה, מלא בהרגשות, במחשבות, מלא בדיעות מהות ולא ידיעת מציאות.

נכון, גם בעם ישראל יש שיטות שמתארות ערגה דתית, זה מגיע מהעובדה שעם ישראל חטא ונזרק לגלות, עכשיו הוא צריך לכפר על החטאים לו. אבל בקץ המגולה מתגלים דברים יותר עמוקים, עם ישראל חוזר לארץ והטבעית נעשית אלוקים. הקדושה שבטבע היא הקדושה היותר עליונה שיש,⁸ היא הקדושה של יחידו של עולם.

אפשר להעז ולומר שהדבר הראשון שהנעלם גילה, הוא הקדושה העליונה, הקדושה של יחידו של עולם. המשמעות של הדבר הזה היא, שהטבע, אותו גרעין שעורה, הוא מתאר את הנעלם. כיוון שזה הדבר הראשון שהנעלם עשה.

הגרעין הוא התורה בהארה הכי גבוהה שלה. התורה במובן הזה, אין בה לא פרשיה ולא סעיף בשולחן ערוך, יש בה רק דבר אחד, כנסת ישראל, 'שמם של ישראל שקדם לעולם'. כנסת ישראל היא הדבר הראשון שהקב"ה עשה, היא המלכות שלו. המלכות הזו נמצאת בגרעין, והיא עורגת לקב"ה, ומכיוון שהיא אצלו, היא הופכת אותו לאומן. זו הכוונה שהתורה היא כלי אומנותו של הקב"ה, היא עשתה אותו אומן, ממילא היא בעצם כל מלכותו של הקב"ה. והיא עורגת אליו ואוהבת אותו, היא מחוברת אליו במובן הכי עמוק שיש, בייחוד הכי מוחלט שיש. בתוך הערגה הזו מתחוללת המציאות כולה, והכל מופיע.

הערגה והאידיאליים אינם שתי תנועות הפוכות, אולי כתנועות כנפש הן הפוכות, אבל יש בהם ייחוד. הייחוד הזה מצמיח את החיים עצמם, משם באים החיים.

⁸ אורות, אורות התחיה כח; עין איה שבת, פרק תשיעי, כב. ועיין בשיעור 'הסגנון הספרותי ו' עמ' 14-13.

בלי ההסבר הזה השיטה של הרב לא מובנת. לא שייך להגיד שהרב זצ"ל לא אהב את הקב"ה, שהוא היה קיבוצניק אידיאליסט. ההבדל היחיד הוא שבמקום לשים כובע טמבל הוא שם שטריימל. האמירה שבכדי להתפלל צריך את ר' נחמן ולא את הרב, איננה נסבלת. הרב היה מתפלל לקב"ה עצמו, רואים את זה בהרבה מקומות, למשל בחדריו.

יש אצל הרב את המושג 'רינה'. הרינה היא הדבקות, השירה של בית המקדש, היא נמצאת בשלושת הברכות הראשונות והאחרונות. אבל מיד יש בזה חיים. לכן באות הברכות האמצעיות, אנחנו מתפללים על הדעת שלנו ועל התורה שלנו. זו הדעת שלנו, לא של הקב"ה. גם התורה היא שלנו, היא לא נובלות חכמה, היא החכמה עצמה, דבר ה'.

אין כאן תנועה שקודם כל אדם מתרחק מהחיים ואולי אחר כך בסוף הוא יחיה. התנועה כלפי הקב"ה וכלפי החיים באה ביחד. לכן אם אדם הוא לא תלמיד חכם, אם הוא לא מחפש דעת, אין מה לדבר איתו.

אלו שתי תנועות שונות, אבל הן באות ביחד, כיוון שזו לא ערגה דתית, אלא ערגה של חיים, של אהבה גדולה בין כנסת ישראל והקב"ה.

עכשיו מובן למה אנשים כל כך רוצים אהבה, למה הדבר הראשון שתינוק רוצה הוא אהבה. למה המדען מחפש לוגיקה, שגם היא חיבר בין דברים. כיוון שזה הדבר הכי בסיסי שיש, זו הערגה שהרב מדבר עליה פה.

אפשר לקרוא לתנועות האלו בכל מיני שמות, אור ישר ואור חוזר, מים נוקבין ומים דוכרין. אבל מה שחשוב הוא ששתי התנועות האלו הם דבר אחד. התרגלנו בגלות שהם שני דברים שונים, כיון שהיה קיר ברזל בינינו לבי הקב"ה. אבל עכשיו זה כבר נראה אחרת. הערגה היא החיים עצמם.

הרב מדבר על האפס, על גוף שלישי נסתר, אבל הוא נוכח, הוא יושב בגרעין של הערגה ומשם יכול להצמיח הכל. מכיון שהקב"ה נוכח, והוא ממלא את הכל, ולזה כנסת ישראל עורגת. לכן כל אחד יכול להאמין בעצמו, לא משנה איפה הוא נמצא, הוא יכול לצאת מהגיהנום שבו הוא נמצא ולהאמין בעצמו. הגעגועים של כנסת ישראל מנצחים את הכל.